

*В.В. Горбунова, кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри соціальної та практичної психології
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

ЕТИЧНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ РОБОТИ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Серед працівників системи освіти найчастіше у вирі міжособистісних стосунків та спілкування з дітьми перебувають вчителі-предметники, соціальні педагоги, педагоги-організатори та, звичайно, психологи. На останніх покладаються чи не найбільші надії стосовно гармонізації педагогічної взаємодії. Професія психолога сприймається як особистісна риса, і від її представника очікують рольової відповідності: компетентності, гуманізму, ефективного спілкування, вміння попереджати та вирішувати конфліктні ситуації. Але не завжди шкільні психологи є взірцем своєї професії, – дуже сильною і часто неусвідомлюваною буває спокуса відчутти владу над іншими. Часто з добрих намірів, як правило, бажаючи допомогти, психологи виходять за межі професійної етики: втручаються у особисте життя дітей, дають необґрунтовані “життєві” поради, нав’язують власний світогляд, ставлять сумнівні діагнози (які людині необізнаній можуть здатися вироком). Такі дії ведуть до дегуманізації стосунків психологів з маленькими клієнтами та їх батьками; більш глобальний наслідок – руйнування ролі психолога у суспільстві, зниження авторитету професії.

Проблема етично-правового регулювання діяльності психолога і системі освіти є актуальною сьогодні. Брак нормативного регулювання діяльності призводить до зниження відповідальності за власні вчинки та їх наслідки. Формула “психолог несе особисту відповідальність”, закладена у “Етичному Кодексі психолога” Товариства психологів України, навряд чи є ефективною у період становлення професійних функцій. “Особиста відповідальність” поняття доволі розмите, і у кожного власне уявлення про її межі. До того ж, не відпрацьована система ліцензування та сертифікації, що призводить до певної безконтрольності. Консультувати проводити психологічну корекцію, ставити експерименти може будь-хто з дипломом

про вищу психологічну освіту, при цьому не враховується рівень та зміст цієї освіти. Система державних стандартів у вищій школі почала працювати не так давно і в додатках до дипломів більшості фахівців не значаться навіть такі базові курси як психокорекція, експериментальна психологія, психотерапія тощо.

Найдетальніше питання етичного регулювання практичної діяльності психолога розкрито у “Етичному Кодексі психолога” Товариства психологів України. Кодекс налічує сім спеціалізованих розділів, в яких піднімаються питання відповідальності психолога, меж професійної компетентності, захисту інтересів клієнта, конфіденційності інформації отриманої від клієнта. У кодексі також зазначено, що наявність будь-якого порушення доводить “Комісія з етики Товариства психологів України”, вона ж і накладає відповідні стягнення. Однак, це лише у випадку, якщо відповідач є членом товариства, інакше – комісія має звертатись до інших громадських організацій чи державних установ, які, в свою чергу, не мають відпрацьованих механізмів роботи з такими зверненнями.

Безумовно важливим для психології є зв'язок професійної етики з законодавством країни. Оскільки одне з основних завдань держави – правове забезпечення охорони прав і свобод людини, то цілком логічним буде звернення громадянина до правоохоронних органів та суду з приводу приниження гідності, порушення меж недоторканості особи або ушкодження її психічного чи фізичного здоров'я у результаті непрофесійних дій психолога.

Нажаль значна частка етичних проблем психологічної практики потрапляє під класифікацію “неетично, але не регулюється законом”: культивування особистісної залежності; допустимий ступінь ризику; грошова винагорода; потреба в медичному контролі тощо. Однак питання які прямо стосуються життя, здоров'я, особистої недоторканості та свободи особи чітко та однозначно висвітлені у законодавстві України, а отже можуть бути вирішені через звернення до органів судової влади (Таблиця 1.).

Конституція України

Стаття 3. “Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.”

Стаття 21. “У сілюди є вільні і рівні у своїй гідності та правах.”

Стаття 27. “Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань.”

Стаття 28. “Кожен має право на повагу до його гідності.” “Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню.” “Жодна людина без вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим досліддам.”

Стаття 31. “Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя...”

Стаття 55. “Права і свободи людини і громадянина захищаються судом.”

Стаття 62. “Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувачувальним вироком суду.”

Цивільний кодекс України

Ст. 281. Право на життя. “Медичні, наукові та інші дослідди можуть провадитися лише щодо повнолітньої діездатної фізичної особи за її вільною згодою.”

Ст. 288. Право на свободу. “Забороняються будь-які форми фізичного чи психічного тиску на фізичну особу, втягування її до вживання спиртних напоїв, наркотичних та психотропних засобів, вчинення інших дій, що порушують право на свободу.”

Ст. 289. Право на особисту недоторканність. “Фізична особа не може бути піддана катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню.”

Кримінальний кодекс України

Ст. 142. Незаконне проведення досліддів над людиною.

1. “Незаконне проведення медико-біологічних, психологічних або інших досліддів над людиною, якщо це створювало небезпеку для її життя чи здоров'я, - карається штрафом до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до чотирьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.”

2. “Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього, двох або більше осіб, шляхом примушування або обману, а так само якщо вони спричинили тривалий розлад здоров'я потерпілого, - караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.”

Окремо слід прокоментувати порушення, пов'язані із зловживанням владою, перевищенням службових повноважень та професійною недбалістю, які, нажаль, є непоодинокими і у психологічній практиці системи освіти (Таблиця 2.). Спробуємо навести окремі приклади. Розподіл дітей у класи за рівнем розвитку пізнавальних процесів часто відбувається не на основі реальних показників, а за особистими симпатіями та на прохання колег-

вчителів. Таке, здавалося б “невинне зловживання службовим становищем” може заподіяти “істотну шкоду” інтересам дитини – вплинути на рівень її успішності, знизити інтенсивність розвитку, у складних випадках – спровокувати явища педагогічної занедбаності. Прикладом перевищення влади та службових повноважень є постановка психологом психіатричного діагнозу та його повідомлення адміністрації, батькам та вчителям. Наслідки таких дій можуть бути не виправними, в найкращому випадку дитина отримає клеймо “хворої” серед ровесників та вчителів, в найгіршому – порушення психічної стабільності. Службова недбалість також нерідке явище у роботі практичних психологів: порушення правил діагностики та психологічних досліджень, недбале ставлення до консультативної та корекційної роботи – лише початок такого переліку.

Таблиця 2.

Правове регулювання проблем зловживання владою та професійної недбалості

Кримінальний кодекс України

Ст. 364. Зловживання владою або службовим становищем.

“Зловживання владою або службовим становищем, тобто умисне, з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах або в інтересах третіх осіб, використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби, якщо воно заподіяло істотну шкоду охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб, - карається виправними роботами на строк до двох років або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.”

Ст. 365. Перевищення влади або службових повноважень.

“Перевищення влади або службових повноважень, тобто умисне вчинення службовою особою дій, які явно виходять за межі наданих їй прав чи повноважень, якщо вони заподіяли істотну шкоду охоронюваним законом правам та інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб, - карається виправними роботами на строк до двох років або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.”

Ст. 367. Службова недбалість.

“Службова недбалість, тобто невиконання або неналежне виконання службовою особою своїх службових обов'язків через несумлінне ставлення до них, що заподіяло істотну шкоду охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам окремих юридичних осіб, - карається штрафом від п'ятдесяти до ста п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.”

Цитовані статті Конституції України, Цивільного та Кримінального кодексів не є спеціалізованими щодо психології, і охоплюють широке коло проблем неетичної та непрофесійної поведінки фахівців різних галузей. Однак вони цілком придатні для регулювання діяльності практичних психологів закладів освіти. Охорона життя і здоров'я, гідності та особистої недоторканості; збереження приватності особистого і сімейного життя; добровільна згода на участь у психологічному дослідженні – основні питання, які регулюються чинним законодавством.

Нажаль, процедура розгляду порушень професійної етики психологами в нашій країні ще недостатньо відпрацьована. Ні постраждалі діти, ні їх батьки або опікуни, переважно не поінформовані про свої права та свободи, – тому і не звертаються зі скаргами у відповідні інстанції. Як правило конфлікт, якщо такий має місце, вичерпується на рівні адміністрації закладу, або, в кращому випадку, на рівні методичного об'єднання.

Сподіваймося, що тенденції загальної гуманізації системи освіти охоплять і практичних психологів, які почнуть з більшою увагою ставитись до своїх службових обов'язків, суворо дотримуватись етичних вимог та працювати у межах професійної компетентності.